

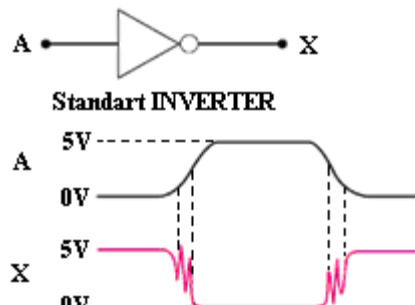

SCHMITT TETİKLEME DEVRESİ

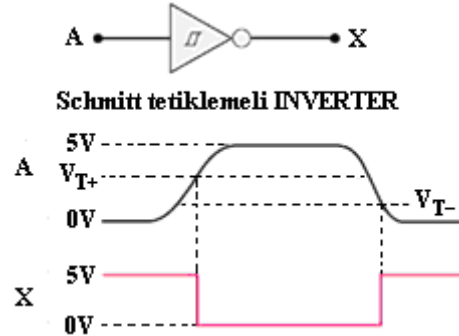
1. Giriş

Schmitt Tetikleme Devresi (STD) hem alçak seviyede hem de yüksek seviyede çıkış verebilen iki konumlu bir devredir. STD'nin en önemli uygulaması yavaş değişen bir işaretten hızlı değişen bir dalga şeklinin elde edilmesidir. Bu yol içinde STD ile sinüzoidal işaretten bir kare dalga üretilebilir. Devrenin diğer bir önemli özelliği ise gerilim geçiş eğrisinin, giriş işaretinin değişim yönüne bağlı olarak farklı konum değiştirme değerlerine sahip olmasıdır. Söz konusu olaya histerisiz, giriş geriliminin çıkışta konum değişikliğine neden olan iki değerinin farkına ise histerisiz gerilimi adı verilir. Bu nedenle STD bir seviye detektörü olarak kullanılabilir.

Schmitt devresinin işaret iyileştirme gibi çeşitli uygulama alanları vardır. Örneğin, standart bir inverter, yavaş değişen bir giriş işaretine karşılık salınımlı (dalgalı) bir çıkış verirken, Schmitt tetiklemede seviyeler arası geçişin hızlı ve net olduğu bir çıkış elde edilir. İki lojik seviye arasındaki geçişi uzun zaman alan bir giriş işareti için standart inverter'in davranışı Şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil 2 ise aynı işarete Schmitt tetiklemeli inverter'in verdiği çıkışı gösterir (V_{T-} ve V_{T+} , STD'nin eşik değerleridir).

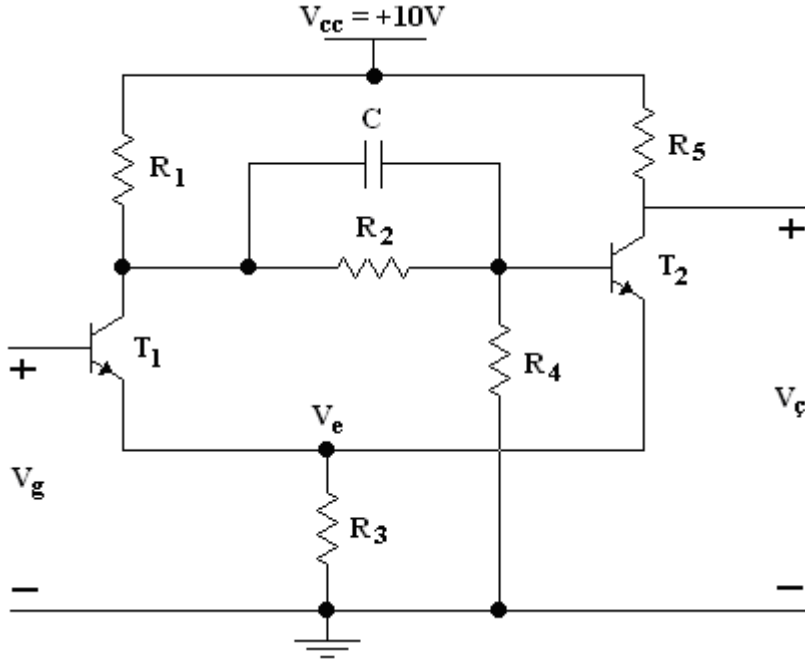
Şekil 1. Yavaş değişen bir kare dalga için standart inverter'in davranışı

Şekil 2. Yavaş değişen bir kare dalga için Schmitt tetiklemeli inverter'in davranışı

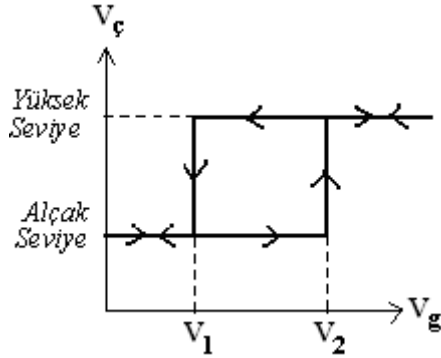
2. Transistörlü Schmitt Tetikleme Devresi

STD'ler hem transistör hem de işlemsel yükselteç ile gerçekleştirilebilmektedir. Şekil 3'de bir transistörle STD verilmiştir. Bu devreye aynı zamanda, pozitif geri besleme emetördeki R_3 direncinden ($V_e = V_{R3}$) dolayı meydana geldiği için emetör-bağlamalı ikili devre (emitter-coupled binary circuit) denir.

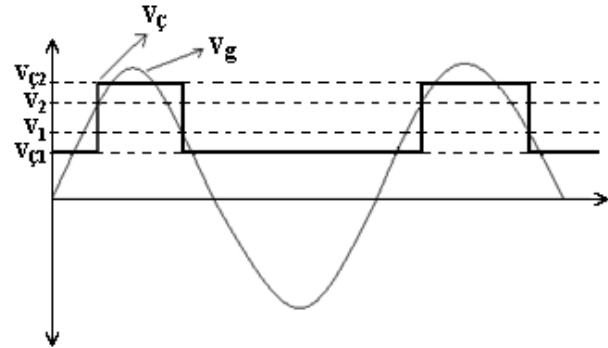

Şekil 3. Transistorlu STD

Şekil 4’de devrenin geçiş özeğrisi verilmiştir. Tetikleme noktaları arasında ($V_2 - V_1$) gibi bir histerisiz gerilimi vardır. Böyle devrenin girişine sinüzoidal bir işaret uyguladığımızda çıkışta Şekil 5’teki gibi bir kare dalga elde edilir. Aşağıdaki anlatımlarda V_e gerilimi, T_1 iletimde iken V_{e1} ve T_2 iletimde iken V_{e2} ile temsil edilmiştir.

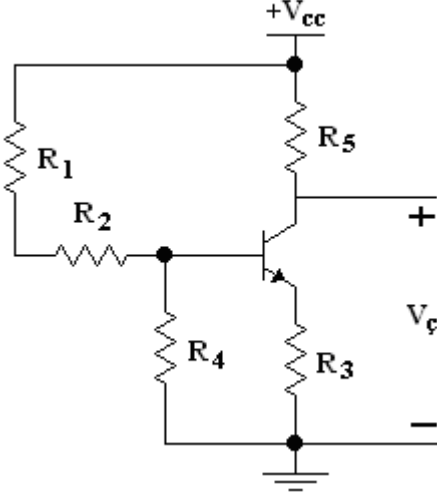
Şekil 4. Transistorlu STD özeğrisi

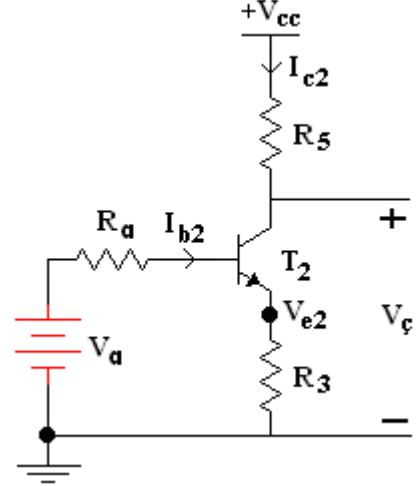
Şekil 5. STD’nin çıkışındaki işaret

Şekil 5’teki giriş ve çıkış işaretlerini inceleyelim. $V_g \leq V_2$ olduğu sürece STD alçak seviyede kalır. $V_g \geq V_2$ olduğunda çıkış gerilimi yüksek seviyeye ulaşır. Bir seviyeden diğer seviyeye geçiş (anahtarlama olayı) çok hızlıdır ve R_3 direnci üzerinden gelen pozitif geri beslemeye bağlıdır. Bu iki tetikleme noktası genelde aynı değildir. Çıkış T_2 ’nin kolektöründen alınır. Eğer T_2 kesimde ise $V_{ç} = V_{cc}$, yani yüksek seviye olur. T_2 iletimde ise $V_{ç} = V_{ce2} + V_{e2}$, yani alçak seviye olur. Çıkışın alçak veya yüksek olması T_2 ’nin iletimde veya kesimde olması ile belirlenir.

Şekil 3'te $V_g = 0$ olduğunu kabul edelim. T_1 'in bazı, toprak potansiyelindedir. Emetörü baza göre pozitif olduğundan T_1 tıkalıdır. V_{CC} , R_1 , R_2 ve R_4 'den dolayı T_2 iletimde, dolayısıyla V_{e2} 'de bir gerilim meydana gelmektedir. Bu durumda devrenin eşdeğeri Şekil 6'da görülmektedir. T_1 kesimde olduğu için emetöründen hiç akım akmayacak ve R_3 yalnız T_2 'nin emetöründe görülecektir. Thevenin eşdeğeri ile Şekil 6'daki devreyi daha da basitleştirerek Şekil 7'deki elde edebiliriz. Sürekli durumda C kondansatörü tamamen dolduğundan devre dışı bırakılabilir.

Şekil 6. T1 tıkalı ve T2 iletimde iken STD ($V_g = 0$)

Şekil 7. Şekil 6'daki devrenin Thevenin eşdeğeri

Burada, Thevenin elemanları R_a ve V_a

$$R_a = \frac{(R_1 + R_2)R_4}{R_1 + R_2 + R_4}, \quad V_a = \frac{R_4}{R_1 + R_2 + R_4} V_{CC} \quad (1)$$

ifadeleri ile hesaplanır ve normal olarak T_2 transistörünü aktif bölgede tutacak değerlerde olmaları gerekir. T_2 aktif bölgede olduğu sürece baz akımı I_{b2}

$$V_a = I_{b2}R_a + V_{be2} + V_{e2} \quad (V_{e2} = I_{e2}R_3) \quad (2)$$

eşitliğinden bulunabilir (V_{be2} , T_2 transistörünün eşik gerilimi olup 0.7 V değerine sahiptir).

I_{e2} yerine

$$I_{e2} = I_{b2} + I_{c2} = (1 + h_{fe2})I_{b2} \quad (I_{c2} = h_{fe2}I_{b2}) \quad (3)$$

ifadesi kullanılırsa, (2) denklemini yardımıyla

$$I_{b2} = \frac{(V_a - V_{be2})}{R_a + (1 + h_{fe2})R_3} \quad (4)$$

olacaktır (h_{fe2} , T_2 'nin akım kazancıdır ve 25 ile 1000 arasında bir değer alabilir). Çıkış gerilimi ise

$$V_{\zeta} = V_{\zeta1} = V_{CC} - I_{c2}R_5 = V_{CC} - \frac{h_{fe2}R_5(V_a - V_{be2})}{R_a + (1 + h_{fe2})R_3} \quad (5)$$

ile verilir. T_2 'nin baz akımı (I_{b2}) kolektör akımına (I_{c2}) göre çok küçük olduğundan ihmal edilirse, (1) ve (2) denklemlerinden

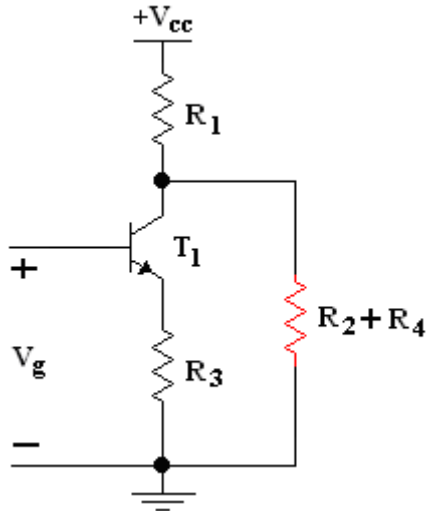
$$V_{e2} \cong V_a - V_{be2} = \frac{R_4}{R_1 + R_2 + R_4} V_{CC} - V_{be2} \quad (6)$$

ifadesine ulaşılır. Bununla T_1 'in iletme geçmesi için gereken en küçük gerilim (bu aynı zamanda konum değiştirme gerilimidir) V_2 'yi hesaplayabiliriz.

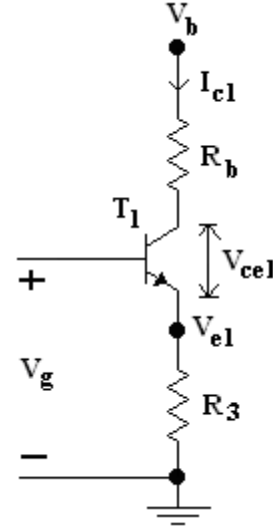
$$V_2 \cong V_{e2} + V_{be1} = \frac{R_4}{R_1 + R_2 + R_4} V_{CC} \quad (7)$$

Şekil 3'te V_g 'nin artmaya başladığını düşünelim. $V_g > V_2$ olduğunda T_1 iletme geçer. T_1 'in kolektör gerilimi V_{ce1} azalır. V_{ce1} 'deki azalma T_2 'nin V_{be2} gerilimini azaltır ve T_2 daha az iletimde olur. T_2 'nin daha az iletimde olması I_{e2} akımını azaltır. T_1 'in iletme geçmesinden dolayı I_{e1} artar. I_{e1} 'deki artma I_{e2} 'deki azaldan daha azdır. Bundan dolayı R_3 'deki toplam akım ve V_e gerilimi de azalır. V_e 'nin azalması T_1 'in V_{be1} gerilimini daha da artıracak ve T_1 'den akan akımlar artacaktır. Şimdi T_1 daha fazla iletimde olacak ve V_{ce1} gerilimi daha fazla azalacak, T_2 de daha az iletimde olacaktır. V_e gerilimi de daha fazla azalacaktır. Bu işlem pozitif geribesleme (*regenerative*) işlemidir ve çok kısa zamanda meydana gelmektedir. Yani T_1 çok hızlı doymaya ve T_2 çok hızlı kesime girer.

T_2 kesimde iken R_2 ve R_4 elemanları birbirine seri gelmekte olup STD'nin eşdeğer devresi Şekil 8'de verilmiştir. Bu devrenin Thevenin eşdeğeri ise Şekil 9'da gösterilmiştir.

Şekil 8: T2 kesimde iken STD

Şekil 9: Şekil 8'in Thevenin eşdeğeri.

Burada, Thevenin elemanları R_b ve V_b aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$R_b = \frac{R_1(R_2 + R_4)}{R_1 + R_2 + R_4}, \quad V_b = \frac{R_2 + R_4}{R_1 + R_2 + R_4} V_{CC} \quad (8)$$

Çıkış gerilimi, T_2 kesimde olduğundan besleme gerilimine eşittir.

$$V_C = V_{C2} = V_{CC} \quad (9)$$

T_1 'in kolektör akımı (I_{c1}), baz akımını ihmal edilerek

$$I_{c1} \cong I_{e1} \cong \frac{V_b - V_{ce1}}{R_3 + R_b} \quad (10)$$

gibi yaklaşık olarak hesaplanabilir. T_1 doyma bölgesinde bulunduğuna göre, V_{ce1} gerilimi 0.2 V yada 0.3 V civarındadır. Buradan V_{e1} gerilimi

$$V_{e1} \cong I_{e1} R_3 = \frac{R_3 (V_b - V_{ce1})}{R_3 + R_b} \quad (11)$$

olacaktır. T_1 'i doymada tutmak için gereken en küçük giriş gerilimi

$$V_1 = V_{e1} + V_{be1} \cong \frac{R_3 (V_b - V_{ce1})}{R_3 + R_b} + V_{be1} \quad (12)$$

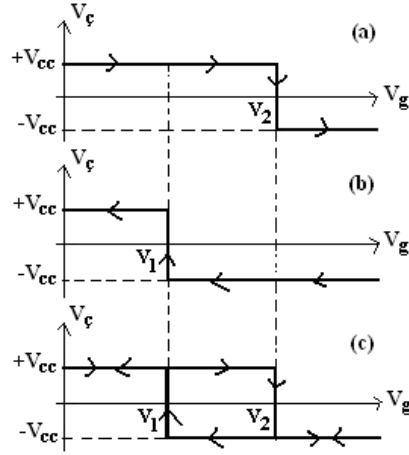
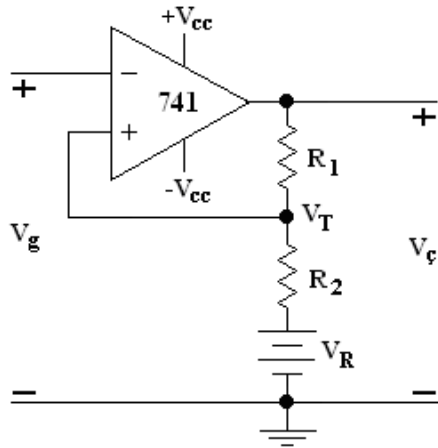
ile hesaplanır. V_g , V_1 geriliminden küçük olmadıkça T_1 doymada ve T_2 kesimde kalır. $V_g < V_1$ olduğunda pozitif geribesleme olayı tekrar meydana gelir. T_1 çok hızlı tıkanır, T_2 iletime geçer ve STD çıkışı konum değiştirerek alçak seviye gider.

Yukarıda hesaplanan V_1 ve V_2 gerilimleri sırasıyla STD'nin eşik değerleri V_{T-} ve V_{T+} 'ye karşılık gelir. C elemanı anahtarlama olayında hız artırıcı bir kapasite işlevi görerek eşikler arası geçişi hızlandırır. T_2 genellikle aktif bölgede çalıştırıldığından anahtarlama olayı daha hızlı gerçekleşir. T_2 transistörünü aktif bölgede seçersek T_2 daha hızlı kesime dolayısıyla T_1 daha hızlı doymaya gidecektir. T_1 'in baz akımını sınırlamak için T_1 transistörünün bazına küçük değerli seri bir R_g direnci bağlayabiliriz.

Uygulamada genellikle $V_e > 1V$ ve $(V_2 - V_1) > 0.5V$ olması istenir. $(V_2 - V_1)$ 'in büyük olması pozitif geribeslemeyi artırır.

3. İşlemsel Yükselteçli Schmitt Tetikleyicisi

Şekil 10'da aktif eleman olarak işlemsel yükselteç kullanan diğer bir STD verilmiştir. Burada R_1 ve R_2 dirençleri vasıtasıyla pozitif geribesleme uygulanır. Kuramsal olarak çevrim kazancı $(-GK) = 1$ olursa geribesleme kazancı $K_{vf} = K / 1 + GK$ sonsuz olur. Bu ideal durumda çıkışın bir konumdan diğer konuma geçişi keskin olur. Yani sıfır yükselme zamanlı darbe oluşur ve STD histerisiz etkisi görülmez. Eğer $-GK > 1$ seçilirse çıkışın bir konumdan diğer konuma geçişi süresizlik gösterecek ve alt üst sıçrama noktasının gerilimleri arasında bir fark olacaktır. Uygulamada genellikle $-GK > 1$ seçilir.

Şekil 10. İşlemsel yükselteçli STD. **Şekil 11.** İşlemsel yükselteçli STD'nin geçiş özeğrisi (a) V_g artarken, (b) V_g azalırken, (c) Toplam geçiş özeğrisi

Bu devrede işlemsel yükselteç karıştırıcı olarak görev yapmaktadır. $V_g < V_1$ olduğunu kabul edelim. $V_ç \cong V_{cc}$ olacaktır. V_T gerilimi süperpozisyon teoremi kullanılarak Şekil 10'daki devreden hesaplanabilir.

V_g 'nin artmakta olduğunu varsayalım. $V_g = V_{T+} = V_2$ oluncaya kadar çıkış V_{cc} geriliminde kalacaktır. $V_g = V_{T-} = V_1$ olduğunda pozitif geribeslemeden dolayı çıkış $-V_{cc}$ değerini alacaktır ve $V_g > V_1$ olduğu sürece bu değerde kalacaktır.

$$V_{T+} = V_2 = \frac{V_ç - V_R}{R_1 + R_2} R_2 + V_R = \frac{R_2}{R_1 + R_2} V_ç + \frac{R_1}{R_1 + R_2} V_R$$

V_g 'nin şimdi azalmakta olduğunu varsayalım. $V_g = V_{T-} = V_1$ olduğu zaman Şekil 11'de görüldüğü gibi çıkış $V_ç$ gerilimine ulaşır.

$$V_{T-} = V_1 = \frac{R_1}{R_1 + R_2} V_R - \frac{R_2}{R_1 + R_2} V_ç$$

Histerisiz gerilimi ise

$$V_H = V_2 - V_1 = \frac{2R_2 V_ç}{R_1 + R_2}$$

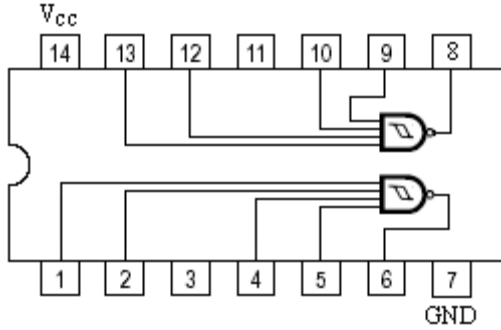
olacaktır.

4. TTL Schmitt Tetikleyicisi

4.1. 7413 dual 4-input NAND Schmitt Trigger

İki tane dört girişli NAND Schmitt Tetikleyicisi içerir. Bunlar yavaş değişen işaretleri keskin kenarlı işaretlere dönüştürürler. Ayrıca bilinen NAND kapılarına göre gürültüye karşı

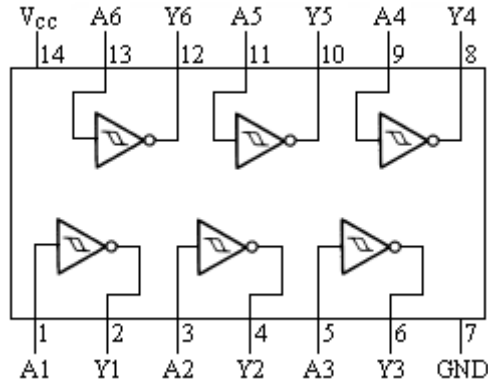
daha az duyarlıdır. Her bir kapı, yavaş giriş işaretlerinin hızını artırmak, pozitif ve negatif gidişli işaretler için farklı giriş eşik gerilimleri sağlamak amacıyla pozitif geribesleme için kullanılır. Histerisiz gerilimleri 800 mV civarındadır. Şekil 12’de 7413’ün bacak bağlantısı ve geçiş özgeğrisi verilmiştir.

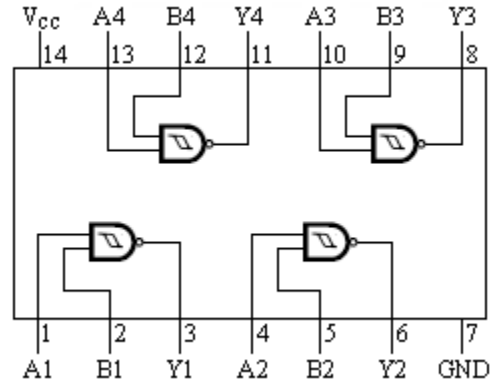
Şekil 12. 7413 bacak bağlantısı

4.2. 7414 ve 74132

Bu STD’ler uygulamada 7413 ile aynıdır. 7414 entegresi 6 tane Schmitt tetikleme invertör’ünden oluşur. 74132 ise iki girişli dört NAND STD’den oluşmuştur. Histerisiz gerilimleri 830 mV civarındadır. Şekil 13’te 7414 ve 74132’nin bacak bağlantıları verilmiştir.

Şekil 13. a) 7414’ün bacak bağlantısı

b) 74132’nin bacak bağlantısı

5. Deney Hazırlığı

1. STD’lerin farklı gerçeklemelerini ve uygulama alanlarını araştırınız.
2. Histerisiz (hysteresis) kavramını ve türlerini (elektriksel, manyetik vb.) araştırınız.
3. Şekil 3’teki STD’nin içerdiği elemanlar için örnek değerler belirleyiniz.
4. C kondansatörünün STD’deki konum değişikliklerini nasıl hızlandırdığını öğreniniz.
5. Şekil 10’daki işlemsel yükseltecin diğer uygulamalarını (türev, tümlev vb.) araştırınız.

6. Deney Tasarımı ve Uygulaması

1. Şekil 3’teki STD’nin çalışmasını, girişine bir sinüzoidal işaret uygulandığını varsayarak inceleyiniz.

2. T_1 'in ilettime geçmesiyle $V_{be2} < 0.7V$ olacağını ve dolayısıyla T_2 'nin kesime gideceğini çevre denklemleri yardımıyla kanıtlayınız.
3. V_1 ve V_2 değerlerinin farklı olmasını hangi devre elemanlarının sağladığını açıklayınız.
4. $V_{T-} = V_1 = 5V$ ve $V_{T+} = V_2 = 15V$ olacak şekilde transistorlu bir STD tasarlayınız.
5. C 'nin değeri seçimini hangi devre elemanlarının etkileyeceğini belirleyiniz.
6. Şekil 3'teki devrede $R_1 = 5K$, $R_2 = 27K$, $R_3 = 2K$, $R_4 = 25K$, $R_5 = 14K$ ve $C = 10pF$ olduğuna göre V_1 ve V_2 gerilimlerini hesaplayınız ($h_{fe2} = 150$ alınınız).
7. V_{C1} ve V_{C2} değerlerini hesaplayarak, $V_g = 20\sin wt$ giriş işaretine göre V_C 'nin değişimini çiziniz.
8. $f = 50$ Hz frekanslı giriş işareti için transistorların bir periyot boyunca ne kadar süre iletimde kaldıklarını hesaplayınız.
9. T_2 transistoru iletimde iken baz akımını göz ardı ederek, C 'de oluşacak en yüksek potansiyel farkını ve bunun için gereken zamanı bulunuz.
10. Şekil 10'daki devreyi $R_1 = R_2 = 10K$, $V_R = 5V$, $V_{CC} = 15V$ değerleri ile kurunuz ve çalışmasını inceleyiniz.

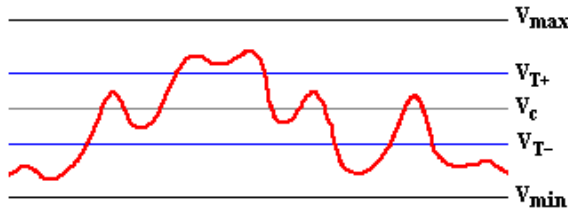

Şekil 14. UA741CN ve $\mu A741C$ Op-Amp entegrelerinin bacak bağlantıları

11. Devre girişine $V_g = 20\sin wt$ uygulayarak çıkış işaretini osiloskop üzerinde gözlemleyiniz.
12. Çıkış işaretinin zaman ve genlik değerlerini ölçünüz.
13. Devreyi çözümlyerek V_1 ve V_2 değerlerini hesaplayınız ve çıkış işareti üzerindeki ölçümlerinizle karşılaştırınız.
14. V_R sabit geriliminin değişik değerleri için çıkış işaretini gözlemleyiniz.

7. Deney Soruları

1. Bir gürültülü iletişim kanalına ait Şekil 15'teki işaret; (a) V_C 'ye göre seviye algılayan bir devre ve (b) V_{T-} ve V_{T+} eşiklerine göre seviye algılayan bir STD ile sayısallaştırılırsa hangi işaretler elde edilir?

Şekil 15: Bir gürültülü iletişim kanalındaki sinyal

2. Yüksek kapasiteli bir C kondansatörü Şekil 3'teki STD'nin çalışmasını nasıl etkiler?
3. Şekil 3'teki C kondansatöründe oluşacak potansiyel farkının zamana bağlı değişimini ve en yüksek değerini STD'nin elemanları cinsinden hesaplayınız.
4. Şekil 3'teki devrede R_1 ile R_3 arasındaki ilişkiyi belirleyiniz.
5. Şekil 3'teki STD, bütün dirençler aynı değerde ve transistörler özdeş seçildiğinde nasıl davranır?
6. Şekil 9'da I_{c1} hesaplanırken T_1 'in akım kazancı olan h_{fe1} parametresi niçin kullanılmamıştır?
7. $V_{T-} = V_1 = -2\text{ V}$ ve $V_{T+} = V_2 = 12\text{ V}$ olduğu işlemsel yükselteçli bir STD tasarlayınız.
8. Şekil 10'daki devrede V_R sabit gerilim kaynağı yerine bir C kondansatörü bağlandığında, V_g sinüzoidal işaretine karşılık nasıl bir V_T işareti elde edilir?

8. Deney Raporu

1. STD'lerin çalışmasını ve uygulama alanlarını kısaca anlatınız.
2. Deney esnasındaki STD uygulamalarınızı anlatınız ve sonuçlarını yorumlayınız.
3. Transistörlü ve işlemsel yükselteçli STD'leri karşılaştırınız.
4. Deney sorularını cevaplandırınız.